

Grażyna Gzella

Obrażające i podburzające pismo

„Lech. Gazeta Gnieźnieńska”
(1895–1914)

WYDAWNICTWO NAUKOWE
UNIWERSYTETU MIKOŁAJA KOPERNIKA

Toruń 2015

Recenzent

Andrzej Romanow

Redakcja i korekta

Magdalena Szczepańska

Projekt okładki

Tomasz Jaroszewski

© Copyright by Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika
Toruń 2015

ISBN 978-83-231-3463-3

WYDAWNICTWO NAUKOWE UMK

ul. Gagarina 5, 87-100 Toruń

REDAKCJA: tel. (56) 611 42 95; fax (56) 611 47 05

e-mail: wydawnictwo@umk.pl

DYSTRYBUCJA: tel./fax (56) 611 42 38

e-mail: books@umk.pl

www.wydawnictwoumk.pl

DRUK I OPRAWA: Drukarnia WN UMK

Spis treści

Wstęp	7
Rozdział I	
„Lech” w latach 1895–1914	14
Podstawy prawne funkcjonowania prasy w Wielkopolsce w końcu XIX i początkach XX wieku	14
Gniezno na przełomie XIX i XX wieku	23
Powstanie i rozwój gnieźnieńskiego pisma	26
Rozdział II	
Redaktorzy „Lecha” w latach 1895–1914	43
Rozdział III	
Obrażeni Polacy	70
Rozdział IV	
W opozycji do obrażonych przedstawicieli władzy niemieckiej	109
Obraza majestatu	109
W konflikcie z nauczycielami	111
Obrażeni wojskowi i policjanci	130
Obrażeni pracownicy administracji niemieckiej i instytucje	140
Obrażeni duchowni niemieccy	155
Rozdział V	
Artykuły podburzające, nękające, „gruba swawola” i występkę przeciw prawu prasowemu	164
Paragraf 110	164
Paragraf 130	182
Paragraf 240	186
Paragraf 360	191
W niezgodzie z prawem prasowym	193

Zakończenie	198
Procesy prasowe redaktorów gnieźnieńskiego „Lecha”	211
Bibliografia	220
Indeks nazwisk	231
Spis ilustracji	240
Beleidigende und aufhetzende Schrift „Lech. Gazeta Gnieźnieńska” (1895–1914) (Zusammenfassung)	241

Wstęp

Bywały czasy, gdzie równocześnie toczyło się kilkanaście procesów przeciw „Lechowi” – tak np. podczas strajku aż 26 – gdzie dwóch redaktorów siedziało za kratami więziennymi. Konfiskowano nakłady, urządzano rewizje, trzymano w areszcie współpracowników, badano personą, nakłaniano ludzi do wytaczania „Lechowi” procesów, prześladowano go na każdym kroku bardziej niż jakąkolwiek inną gazetę polską. Wszystkie te prześladowania „Lech” zwycięsko przetrwał...*

Procesy prasowe wytaczane redaktorom odpowiedzialnym zatrudnionym w redakcjach gazet wydawanych na ziemiach polskich pod panowaniem pruskim to ciągle jeszcze temat zbadany częściowo, wymagający nie tylko ujęć monograficznych przedstawiających relacje poszczególnych twórców pism z niemieckim wymiarem sprawiedliwości, ale również pełnej syntezy tego problemu. Stosunkowo szczegółowo sprawy dotyczące procesów prasowych redaktorów prasy śląskiej przedstawił Joachim Glensk¹, z kolei Grażyna Gzella zajęła się prasą

---

* Biblioteka Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie, Wycinki z „Lecha” 1910, sygn. 10122.

¹ Zob. np. J. Glensk, *Ograniczenia wolności prasy polskiej na Górnym Śląsku (na przełomie XIX i XX wieku)*, Opole 1989; tenże, *Pitaval prasy polskiej na Śląsku w XIX stuleciu: redaktorzy i wydawcy przed sądem*, Opole

Wielkiego Księstwa Poznańskiego i Prus Zachodnich, opisując procesy prasowe redaktorów poszczególnych gazet i czasopism z tych dzielnic państwa niemieckiego². Więcej miejsca w dotychczasowych badaniach prasoznawczych poświęcono przepisom dotyczącym kontroli treści druków ukazujących się w Prusach i państwie niemieckim książek, gazet i czasopism³.

W dotychczasowych badaniach całkowicie pomijano kwestie dotyczące procesów prasowych wydawanego w Gnieźnie pisma, tym bardziej że historia „Gazety Gnieźnieńskiej”, wydawanej później pod tytułem „Lech. Gazeta Gnieźnieńska”, jest mało znana. Niewielu autorów poświęcało uwagę gnieźnieńskiej gazecie, a głównym tego powodem był brak kompletu całych roczników periodyku. W zbiorach bibliotecznych za-

---

1992; tenże, *Prawo prasowe a reglamentacja wolności prasy polskiej na Śląsku (w okresie niewoli narodowej)*, [w:] *Śląskie miscellanea*, t. 10, Katowice 1997, s. 8–12; tenże, *Czarna księga prasy śląskiej*, t. 1, Opole 2006.

² Zob. np. G. Gzella, *Procesy prasowe księdza Symforiana Tomickiego*, „Nasza Przeszłość”, t. 93, 2000, s. 399–410; też, *Konflikty księdza Antoniego Kanteckiego z ustawodawstwem pruskim*, „Nasza Przeszłość”, t. 95, 2001, s. 241–259; też, *Publicystyka „Kuriera Poznańskiego” przed „wysokim sądem”*, „Nasza Przeszłość”, t. 97, 2002, s. 191–206; też, „*Przed Wysokim Sądem*”. *Procesy prasowe polskich redaktorów czasopism dla chłopów w zaborze pruskim*, Toruń 2004; też, *Procesy prasowe redaktorów „Gazety Grudziądzkiej” w latach 1894–1914*, Toruń 2010; też, *Procesy prasowe redaktorów „Pielgrzyma” w latach 1869–1914*, „Klio” 2011, nr 17(2), s. 41–54.

³ Zob. A. Jazdon, *Pruskie prawa cenzuralne, prasowe i proceduralne w Wielkim Księstwie Poznańskim w pierwszej połowie XIX wieku*, „Roczniki Biblioteczne” 1989, z. 1–2, s. 89–117; W. Molik, *Cenzura w zaborze pruskim w XIX i na początku XX wieku*, [w:] *Granice wolności słowa. Materiały konferencji naukowej Kielce 4–5 maja 1995 r.*, red. G. Miernik, Kielce 1999, s. 19–35; G. Kucharczyk, *Cenzura pruska w Wielkopolsce w czasach zaborów 1815–1914*, Poznań 2001; G. Gzella, *Pruskie prawo prasowe w drugiej połowie XIX wieku*, [w:] *W kręgu prasy (przeszłość – teraźniejszość – przyszłość)*, t. 2, red. G. Gzella, J. Gzella, Toruń 2001, s. 33–43; M. Rajch, *Cenzura pruska w Wielkopolsce w latach 1848–1918*, Poznań 2004.

chowały się jedynie: nr 1–31, 49 z 1895 r., nr 262–298 z 1896 r., nr 1–71, 96 z 1897 r., nr 146 z 1900 r., nr 48, 236–237, 239, 241–248, 254–257, 259–263, 265, 267–269, 271, 273–286, 289, 291–292, 295–299 z 1901 r., nr 251 z 1902 r., nr 2–296 z 1903 r., nr 269 z 1906 r., nr 219 z 1907 r., nr 92, 135, 257, 279 z 1913 r.⁴ Stan zachowania poszczególnych numerów pisma uniemożliwia wszelkie badania prasoznawcze dotyczące zarówno cech formalnych „Lecha”, jak i zamieszczanych w nim treści. Również literatura przedmiotu jest skromna. Kwestie dotyczące funkcjonowania gnieźnieńskiej redakcji najszerzej dotąd poruszyli Jakub Staszewski⁵ i Walerian Występski⁶, G. Gzella ustaliła zaś zmiany zachodzące na stanowisku redaktora naczelnego i odpowiedzialnego w gazecie oraz zebrała wiadomości biograficzne o poszczególnych osobach tworzących redakcję⁷. Ponieważ niewiele wiemy o samym piśmie, tym trudniej było ustalić, które teksty opublikowane w gazecie wzbudziły zainteresowanie prokuratury, co w nich napisano, jak toczyły się procesy prasowe i co sądziła redakcja o ich przebiegu. Nie zachowało się archiwum redakcyjne „Lecha”, a dokumenty przechowywane w Archiwum Państwowym w Poznaniu w zespole Prezydium Policji w Poznaniu zawierają jedynie poje-

---

⁴ W. Występski, *Najwięcej „Lechów” jest poza Gniezmem*, [w:] *Jednodniówka jubileuszowa. Lech. Gazeta Gnieźnieńska*, Gniezno 1995, s. 8. Zachowane numery pisma przechowywane są przede wszystkim w Bibliotece Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu i Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie.

⁵ J. Staszewski, *Pod znakiem „Lecha” – prasa gnieźnieńska 1860–1939*, [w:] *Prasa regionalna w Wielkopolsce*, red. M. Kosman, Poznań 2000, s. 59–67.

⁶ W. Występski, *Przypomnienie gnieźnieńskiego „Lecha”*, „Kronika Wielkopolska” 1996, nr 2, s. 166–169.

⁷ G. Gzella, *Twórcy „Lecha. Gazety Gnieźnieńskiej” do 1914 roku*, „Studia Medioznawcze” 2014, nr 2, s. 199–209.

dyncze jednostki, na które składają się akta personalne niektórych redaktorów, m.in. Stanisława Kucika, Franciszka Babsta, Jana Szmańdy czy Edmunda Rakowskiego, a wśród nich materiały dotyczące pracy w Gnieźnie i wytoczonych im procesów⁸. Z kolei w Bibliotece Kórnickiej zgromadzono „Materiały historyczne drukarni »Lech« w Gnieźnie i korespondencję w sprawie historii zakładu”, które rzucają nieco światła na warunki pracy redakcji z czasów Piotra Palińskiego⁹.

Zasięg chronologiczny niniejszej rozprawy – lata 1895–1914 – obejmuje okres od powstania „Gazety Gnieźnieńskiej” do wybuchu pierwszej wojny światowej, kiedy wolność słowa ograniczono wprowadzeniem cenzury prewencyjnej. Redaktorzy musieli odtąd dostarczać teksty, przed wydrukowaniem, do kontroli wyznaczonym do tego urzędnikom.

Mimo braku wielu numerów, wręcz całych roczników, gnieźnieńskiej gazety starano się dotrzeć do treści inkryminowanych artykułów, szukając przedruków tych tekstów oraz relacji z procesów prasowych wytoczonych redaktorom „Lecha” w polskich gazetach. Redakcje wielu periodyków na bieżąco śledziły kłopoty innych wydawnictw z niemieckim wymiarem sprawiedliwości i zamieszczały informacje o zbliżających się procesach, ich przebiegu i skutkach. Zdarzało się, że tekst opublikowany w „Lechu” był również powodem procesu prasowego redaktora odpowiedzialnego innej gazety i dzięki temu

---

⁸ Archiwum Państwowe w Poznaniu, Prezydium Policji w Poznaniu: Personal Acten betreffend Stanislaw Kucik, sygn. 3499; Personal Acten betreffend Franz Babst – Redakteur, sygn. 3502; Personal Acten betreffend Johann Szmanda – Redakteur (Lech) Gnesen, sygn. 3732; Personal Acten betreffend Edmund Rakowski – Redakteur (Berlin) seit 1911 in Gnesen, sygn. 3661.

⁹ Biblioteka Kórnicka, Materiały historyczne drukarni „Lech” w Gnieźnie i korespondencja w sprawie historii zakładu, rkps 11729.

można było z dużym prawdopodobieństwem, często graniczącym z pewnością, zapoznać się z brzmieniem artykułu pierwotnie opublikowanego w gnieźnieńskim wydawnictwie. Aby dotrzeć do treści artykułów będących powodem procesu, odtworzyć przebieg postępowania sądowego i ustalić ostateczny werdykt, również w kolejnych instancjach, konieczna była rozległa kwerenda. Analiza wielu roczników różnych gazet, na co wskazuje wykaz tych periodyków zamieszczony w bibliografii załącznikowej, pozwoliła na ustalenie liczby procesów, przedstawienie „procesowego życia” redaktorów odpowiedzialnych „Lecha” oraz opisanie zachowań członków redakcji w sądach.

Podstawowym celem pracy było w miarę wszechstronne scharakteryzowanie działań redaktorów odpowiedzialnych gnieźnieńskiej gazety wobec niemieckiego wymiaru sprawiedliwości oraz ukazanie ich postawy w obronie języka polskiego, świadomości narodowej i społecznej.

Praca składa się z pięciu rozdziałów. W pierwszym z nich przybliżono podstawy prawne funkcjonowania prasy w państwie niemieckim w końcu XIX i początkach XX wieku (tu przytoczono brzmienie paragrafów najczęściej stosowanych w procesach prasowych przez sądy niemieckie, które stały się również powodem pociągnięcia do odpowiedzialności redaktorów odpowiedzialnych „Lecha”), przedstawiono Gniezno w tym czasie, scharakteryzowano początki prasy polskiej w tym mieście, ale przede wszystkim skupiono się na powstaniu i kolejnych latach rozwoju gnieźnieńskiej gazety. Rozdział drugi zatytułowany został „Redaktorzy »Lecha« w latach 1895–1914”. W trakcie zbierania materiału do tej części pracy udało się odtworzyć kolejność zmian zachodzących na stanowiskach redaktora naczelnego i odpowiedzialnego gazety oraz odnaleźć informacje biograficzne o nieznanym dotąd człon-

kach redakcji. Gnieźnieńskiego „Lecha” tworzyli zarówno zawodowi dziennikarze¹⁰, jak i redaktorzy z przypadku, często drukarze zastępujący dotychczasowego „odpowiedzialnego”, który znalazł się w więzieniu. W rozdziałach od trzeciego do piątego starano się scharakteryzować wytoczone twórcom „Lecha” procesy prasowe, dzieląc je na te, których powodem byli obrażeni przez redakcję Polacy (rozdz. III) i przedstawiciele władzy niemieckiej (rozdz. IV), oraz prowadzone na podstawie innych paragrafów kodeksu karnego i prawa prasowego (rozdz. V). W miarę możliwości, dążąc do szczegółowego zaprezentowania powodów procesu, tam, gdzie było to możliwe, a przytoczony artykuł bez wątplenia pochodził z „Lecha”, podano jego treść. Nie zawsze udało się odnaleźć imiona sprawców poszczególnych procesów czy urzędników biorących udział w postępowaniu sądowym. Głównym tego powodem było podawanie w gazetach tylko nazwisk osób, których dotyczyła treść publikacji¹¹. Również jedynie w przybliżeniu

---

¹⁰ Zdaniem W. Molika: „Dziennikarz na przełomie XIX i XX stulecia to człowiek utrzymujący się głównie z systematycznego redagowania, pisania i przygotowywania do publikacji na łamach prasy materiałów informacyjnych oraz publicystycznych, oceniany na podstawie tych czynności przez społeczeństwo i świadomy swej zawodowej odrębności”. Zob. W. Molik, *Dziennikarze polscy pod panowaniem pruskim 1890–1914 (próba charakterystyki)*, [w:] *Inteligencja polska XIX i XX wieku. Studia*, t. 3, red. R. Czepulis-Rastenis, Warszawa 1983, s. 113.

¹¹ W tym wypadku pomocne okazały się: *Adressbuch der Stadt Gnesen 1903–1904 nebst Einwohner – Verzeichnis der Städte Kletzko und Witkowo sowie der ländlichen Ortschaften der Kreises Gnesen (Gniezno, Klecko, Witkowo)*, Gnesen 1904 oraz inne wydawnictwa przedstawiające opisywane osoby i fakty. Niestety nie zachowały się księgi meldunkowe sprzed 1945 r. z terenu Gniezna, które z pewnością ułatwiłyby identyfikację niektórych osób. E. Scholtz, M. Szczepaniak, *Nowe źródła archiwalne do dziejów Gniezna i powiatu gnieźnieńskiego w XIX wieku i w pierwszej połowie XX wieku*, „Poznański Rocznik Archiwalno-Historyczny” R. 2/3: 1994–1995, s. 28.

---

można było podać daty niektórych procesów, zwłaszcza odwoławczych, ponieważ redakcje bardzo rzadko zamieszczały konkretne daty.

Rozdziały III–V uzupełnia dołączona tabela zatytułowana „Procesy prasowe redaktorów »Lecha«”, zawierająca daty procesu, nazwisko redaktora, powód procesu, wyrok oraz propozycje kary wnioskowane przez prokuratora.